

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 45 Volume: 9 Issue: 45

Ağustos 2016 August 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SANDIKLI HAMAMÖNÜ CAMİİ'NİN TARİHLENDİRİLMESİNE DAİR CONCERNING THE DATING OF HAMAMONU MOSQUE IN SANDIKLI

Günnur AYDOĞDU*

Öz

Söz konusu çalışma, kimi yayın ve web sayfaları ile caminin soncemaat yerindeki ilan panosunda bilgi mahiyetinde asılmış ve caminin tarihçesini anlatan yazıda, yapının Germiyanogulları¹ dönemine mal edildiğinin görülmesi üzerine yapılmıştır. Sanat Tarihi disipliniyle ve doğru bilgilendirme hem bilimsel nedenlerle, hem de turizm açısından ilgi gören Sandıklı'nın maddi kültür varlıklarının bilinçli tanıtılması bakımından önem arz etmektedir.

Afyonkarahisar iline bağlı Sandıklı ilçesi merkezinde yer alan Hamamönü Camii, harim kısmı kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, mihraba dikey sıralanan ve devşirme kaideli ahşap sütunlarla teşkil edilmiş üç sahınlı, ahşap tavanlı camilerin basit bir örneğidir.

İnşaa kitabesi bulunmayan caminin kesin yapım tarihi bilinmemektedir. Ancak mimari özellikler, tarihi bilgiler ve eldeki veriler değerlendirilip, analogi yoluyla da desteklenmek suretiyle yapının 19. yy.'ın başlarında ve belki de bir mescid olarak inşaa edildiği; sonradan ihtiyaca binaen camiye çevrilmiş olabileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Hamamönü Camii, Sandıklı, Afyonkarahisar, Ahşap Tavanlı ve Ahşap Sütunlu Camiler.

Abstract

The so-called study, mentioned in some publications, on web pages and on the notice board of the mosque as information, has been done after seeing that the mosque is attributed to the period of Germiyanogullari in the paper describing its history. Due to scientific, touristic, and Art History related reasons, this study is significant in terms of the introducing Sandıklı's material based cultural assets consciously.

Hamamönü Mosque, which is located in Sandıklı county of Afyonkarahisar city, is a simple example of the mosques with wood ceiling. In this mosque, "harim" part was planned as rectangular in north-south direction. The mosque has three "sahıns" which are divided by wood columns, as vertical to "mihrab". The basis of columns have reused material from antique works.

There is no building inscription related to the mosque and nothing is known about when the mosque was exactly built. However, when evaluating the architectural features, historical data and available data and supporting them by analogy, we can conclude that the structure has been built in the beginning of 19th century as a mosque and that it has been converted into the form of masjid later.

Key Words: Hamamönü Mosque, Sandıklı, Afyonkarahisar, Wooden Ceilings and Wooden Columns Mosques.

I- GİRİŞ

Afyonkarahisar iline bağlı ve buraya 60 km. uzaklıkta bulunan Sandıklı ilçesi, Afyon-Antalya ve Ankara-Denizli karayolları üzerinde bulunan tarihi bir yerleşim yeridir. Selçuklu sonrası, Germiyanogulları Beyliği dönemi (1300-1429) ile Osmanlı döneminde imar faaliyetleri neticesinde Sandıklı'da meydana getirilmiş eserlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir.¹ Bunlardan Hamamönü Camii, inşaa kitabesine sahip olmayıp, kesin yapılış tarihi bilinemediğinden, kimi yayın ve web sayfaları ile caminin soncemaat yerindeki ilan panosunda bilgi mahiyetinde asılmış ve caminin tarihçesini anlatan yazıda Germiyanogulları dönemine mal edilmiştir.²

* Yrd. Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹ Germiyanogulları dönemi eserleri için bakınız: A. Osman Uysal (2006). *Germiyanogulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

² Bu yayın ve web sayfalarına örnek: Mustafa Özer, H. Hüsvrevoğlu, A. Özkeski (2010). *Belgelerde Sandıklı ve Yunus Emre*, İstanbul: Marki Matbaası ve <http://www.sandikli.biz/yazarlarimiz/huseyin-husrevoglu/hamamonu-camii-serifi.html> 11.05.2009 ve 28.07.2016.

Fotoğraf No: 1 Soncemaat yerindeki ilan panosu ve yazı detayı. 2010

HAMAMÖNÜ CAMİİ ŞERİFİ
 Sandıklımız Ece Mahallesi'nde Belediye arkasındaki bu tarihi camii,
 1320 tarihinde Germiyan oğlu Beyliği (1236-1429) döneminde yapılmıştır.
 1320 tarihinde Germiyan oğlu Beyliği (1236-1429) döneminde yapılmıştır.
 Yapım tarihinde beyliğin başında Muzafferüddin Ali Şir oğlu Yakup Bey
 vardı. Camii adını, doğusunda bulunan hamamdan almaktadır.
 (Kubbeli Camii) sonra yapılan ikinci camiidir.
 Germiyan oğlu sonra yapılan ikinci camiidir.
 (Kubbeli Camii) sonra yapılan ikinci camiidir.
 Germiyan oğlu sonra yapılan ikinci camiidir.
 (Kubbeli Camii) sonra yapılan ikinci camiidir.

Ayrıca camide, ne zaman ve kim tarafından konulduğuna ilişkin kesinlik kazandırılmayan ancak; 1970 onarımı öncesinde bulunmadığı fotoğraflarda tespit edilen bir mermer tabela ile aynı husus teyit edilmiştir.

Fotoğraf No: 2 Mermer Tabela. 2010

Öte yandan bazı yayınlarda ise, Osmanlı dönemi yapısı olduğundan genel bir söylemle bahsedilmektedir.³ Bu belirsizliğe açıklık getirebilmek amacıyla, konu üzerinde çalışma yapma gereği doğmuştur. Zira, Sanat Tarihi disipliniyle ve doğru bilgilendirme hem bilimsel nedenlerle, hem de turizm açısından ilgi gören Sandıklı'nın maddi kültür varlıklarının bilinçli tanıtılması bakımından önem arz etmektedir.

Yapı yerinde incelenerek bugünkü durumu ve geçmişten kalan izler konusunda veri toplanmaya çalışılmış, ardından Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki dosyası incelenerek geçirdiği onarımlar ve varsa önceki haline ilişkin bilgiler edinilme yoluna gidilmiştir. Daha sonra ilk el kaynaklar olan Hurufat Defterleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi), Vilayet Salnameleri, Avarız ile Tapu Tahrir Defterleri⁴ ve seyahatnameler taranarak ilgili yapının adının geçip geçmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunların ardından varılan sonuç, analogi yoluyla da desteklenmek suretiyle değerlendirmelerle ortaya konulmuştur.

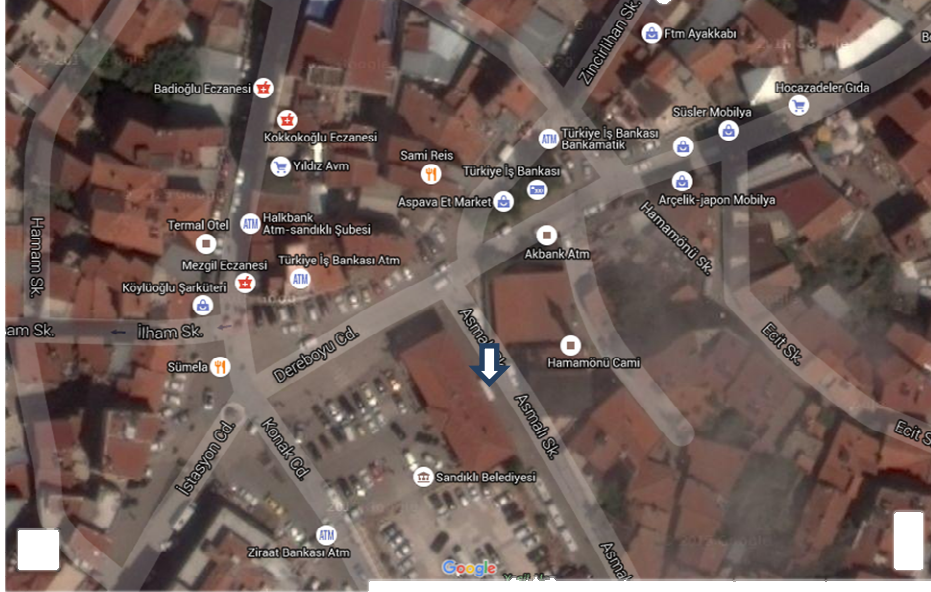
³ Örneğin: Ali Osman Karakuş (2009). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Tarihte; Sandıklı*, Malatya: Sandıklı İlçesi Merkez ve Köylerini Güzelleştirme Derneği Yayınları-1

⁴ Salname, Avarız ve Tahrir defterlerinden belirli kısımları yayımlanmış olanlar da vardır ve bunlardan yararlanma yoluna gidilmiştir. Yeri geldikçe atıfta bulunulacaktır.

II- HAMAMÖNÜ CAMİİ

1- Yapının Yeri

Yapı, Sandıklı ilçesinin merkezinde, Ece mahallesinde ve bugünkü Belediye binasının arkasında yer almaktadır. Tapu kaydında 35 pafta, 313 ada, 1 parsel ve 254,80 m2 ifadesiyle yer alan yapının mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğüne aittir. Yapının güneyinde sivil konutlar bulunmaktadır.

Fotoğraf No: 3 Uydu Görüntüsü

2- Yapının Adı

Yapı adını, evvelce önünde bulunan, ancak günümüze ulaşamayan "Küçük Hamam"⁵ adıyla bilinen hamamdan almaktadır. (Uysal, 2006: 117). Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçesi Ece mahallesinde bulunan 35 pafta, 314 ada, 1 parsel sayılı bu hamam, yeni belediye binasının arkasında olup, özel bir kişiye satılmış ve çok yakın bir tarihte sahipleri tarafından yıkılmıştır. (Uysal, 2006: 117). Küçük Hamam kitabesinde miladi 1325 tarihi verilmektedir. (Uysal, 2006:118).

3- Yapıyla İlgili Kaynaklar

Yapının adı, sınırlı sayıda yazılı kaynaklarda geçmekte, ancak herhangi açıklayıcı bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü Hamamönü Camii Dosyasında 1969 ve 1970 tarihli onarım raporlarında yapının o tarihteki durumu, fotoğrafları ve rölye çalışmalarına ulaşılabilmektedir.⁶

Yapının günümüze ulaşabilmiş herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Yapıda bulunan tek kitabe, minare kaidesinde yer almaktadır.

Fotoğraf No: 4 Minare Kaidesindeki Kitabe

⁵ Ali Osman Uysal (2006). *a.g.e.* s. 117-118' de hamam yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir.

⁶ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hamamönü Camii Dosyası Abide ve Eski Eser Fişi No: 03.14.01 / 003

Minare kaidesinde, minare giriş açıklığının üzerinde ve kuzey cephesinde, 45 cm X 25 cm. boyutlarında, dört satırlık Osmanlı Türkçesi ve Arapça ifadelerden oluşan nesih hatla yazılmış mermer kitabe bulunmaktadır. Üst satır, üç bölüm halinde çerçevelenmiştir.

Fotoğraf No: 5 Minare Kaidesindeki Kitabe

Transkripsiyonu :

Sene 1236 Arabiyye / Makam-ı Bilal-i Habeşi / Fi Ramazan

Sahib-ül hayrat vel hasenat Zâtiyü'l-asl Sanduklu

Eşrafından Ali Efendi zâde Asâkir-i Şâhane

Kâimmakâmlarından Hacı Ahmet Bey dârında aziz olsun emin (Âmin ?)

Mehmet Bukan

Kitabede bir minare yapımı söz konusu olduğu açıktır. Ancak, o tarihlerde herhangi bir nedenle harap durumda ve yeniden yapıma ihtiyaç duyan bir minareden mi, yoksa o tarihe kadar mescid iken camiye dönüştürülme nedeniyle ilave edilmesi gereken bir minareden mi bahsedildiği bilinmemektedir. Genel bir bilgi olarak, ihtiyaç durumunda mescidlere minber ve minare ilavesiyle camiye çevrildiği bilinmektedir. 1709 tarihinde beş mahallesinde toplam 133 hane bulunmakta (Yıldırım, 2003: 592) iken, Sandıklı'daki 1831 sayımına göre sadece müslüman erkek nüfusunun 5.295'lere ulaştığı (Çöl, 2010: 15) göz önünde tutulursa böyle bir ihtimal de aykırı olmayacaktır. Bu konuda yardımcı olabileceği düşünülen dilatasyon izleri de, caminin onarımları nedeniyle sağlıklı bilgi sunmamaktadır. Dolayısıyla minarenin yapının ilk haliyle birlikte yapıp sonradan onarıldığı veya yapıya sonradan ilave edildiği hususunda kesin bir yargıya varmak güçtür. .

Kaynaklarda, yapının Hacı Arif Efendiler vakfından olduğu ve mütevellisinin de Hacı Ariflerden Hacı Ahmed Efendi olduğu bilgileri bulunmaktadır.⁷ Ancak konuyla ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşamamıştır.

1671 yılında Sandıklı'ya gelen Evliya Çelebi, yapı isimlerine değinmeden sadece ne kadar münbit bir yer olduğundan ve han, hamam, dükkân, tekke ve mescidlerin mevcudiyetinden bahisle yetinmiştir.⁸ Bundan önce 16. yüzyıl Sandıklı kazası için Osmanlı arşiv belgelerinde 3 cami ve 7 mescidin varlığından söz edilerek, bugün de mevcut olan Ulu Cami, Şeyh Müslühüddin Camii ve Küçük / Küçük / Keçe / Keçi Cami isimleri verilmiş fakat mescid isimlerine değinilmemiştir. (Küpeli, 2010: 517, 518)

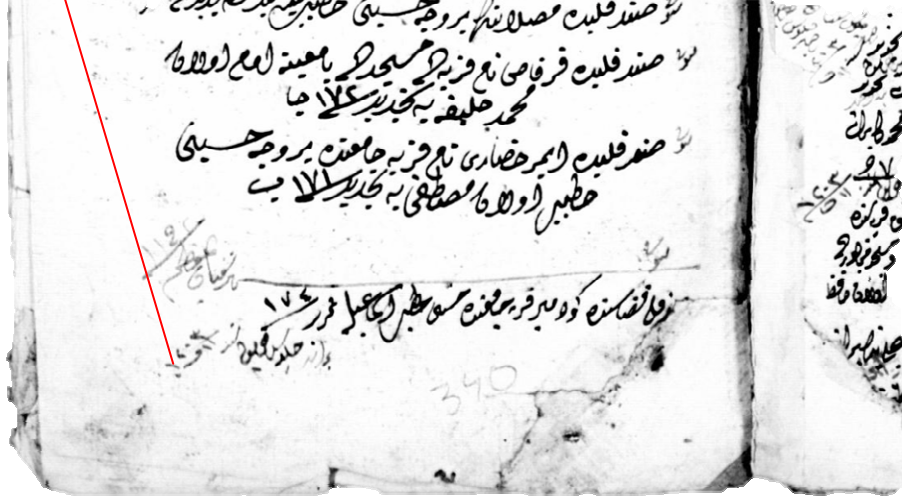
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Hurufat Defterlerinde "Sandıklı" adı geçenler tek tek taranmış⁹, ancak Hamamönü Camii adına rastlanılmamıştır.¹⁰ Kayıtlardaki son tarih 1203 (miladi 1789) olarak belirmektedir.

⁷ Anonim (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara: VGM Yayınları ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hamamönü Camii Dosyası Abide ve Eski Eser Fişi No: 03.14.01 / 003

⁸ Editör M. Sabri Koz (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli IX. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: YKY s. 23

⁹ Defterlerin okunmasında emeği geçen Yrd. Doç. Dr. Hasan Akdağ'a teşekkür ederim.

¹⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Hurufat Defterleri No: 544, 545, 548, 549, 550, 1087, 1089, 1091, 1126, 1130, 1139, 1140, 1142, 1158.

Fotoğraf No: 6 1158 no'lu Hurufat Defteri

Ancak buradaki kayıtlarda yapının adının bulunmaması, bu tarihte henüz olmadığına bir kanıtı gibi düşünülmemelidir. Çünkü adı zikredilmeden sadece mescid olarak anılan örnekler olduğu hatırlanmalıdır. Ece mahallesinde adı geçen cami ve mescid, Cami-i Cedit ve Kubbeli Mescid olup, ilgili mahallede başka bir mescid olup olmadığı hususunda bilgi bulunmamaktadır.

Avarız Defterlerinde Cami-i Kebir / Ulu Cami ve Kubbeli Mescid gibi belli başlı bilinen camilere değinilmekte; Hamamönü Camii'nden bahsedilmemektedir. (Yıldırım, 2003: 172)

Daha geç tarihli belge olarak Hüdavendigâr Vilayeti Salnamelerine başvurulduğunda, 1302 (1884/85) yılına ait salnamede 73 adet cami (Koparal, 2011: 151) ve 1889 yılına ait salnamede Sandıklı kazasında toplam 228 adet cami ve mescidin varlığından söz edilmekte fakat; bunların hangileri olduğuna, isimlerine değinilmemektedir. (Koparal, 2011: 33). Salnamelerin devamında da cami ve mescidler için her yıl sadece sayı verilmeye devam edilmektedir. "Osmanlı Salnamelerinde Afyonkarahisar" adlı yayında ise 1302 (1884/85) yılı için Sandıklı'da bulunan cami isimleri olarak Ulu Cami, Keci (Meçe) ve Hevai Camileri anılmaktadır. (Hızal ve Aygen, 1987: 69)

4- Yapının Geçirdiği Değişiklikler ve Onarımlar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Hamamönü Camii dosyasında bulunan raporlara göre yapının tahminen 1904 yılında onarım geçirdiği ifade edilmektedir. Daha sonra 1969 yılında yapının oldukça harap bir vaziyette olması nedeniyle, Sandıklı Cami Yaptırma ve Yaşatma Derneği mensuplarının başvurusu üzerine 1970 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce ahşap tavan örtüsünün muhafaza edilerek yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹¹ Buna göre Cami, kerpiç ve bağdadi duvarlı, düz toprak damlı iken, ahşap tavan muhafaza edilerek, sonradan çift meyilli kiremitli bir çatıyla örtülmüştür. VGM arşivindeki 1970 onarımı öncesini belgeleyen fotoğraflarda sıvalı halde görülen minare bugün tuğla süslemelidir.

¹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Hamamönü Camii Dosyası Ekli Raporlar: 20.12.1969 itibarıyla yapının dış tarafından tetkikinde, dış sıvaların % 50 sinin dökülmüş, duvarlarda yukarıdan aşağıya çatlaklıkların oluşmuş, ahşap çatı saçaklarının tamamen harap olmuş ve üst örtünün çökme tehlikesi taşımakta olduğu ile caminin iç tetkikinde ise kirişleri taşıyan ahşap kolonların dönmüş ve kirişlerin yerlerinden oynamış olduğu, çatlakların içte de oluşmuş olduğu bilgileri bulunmaktadır. Dosya Abide ve Eski Eser Fişi No: 03.14.01 / 003

Fotoğraf No: 7. 1970 Onarımı Öncesi. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf No: 8 1970 Onarımı Öncesi. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf No: 9 1970 Onarımı Öncesi. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

Fotoğraf No: 10 1970 Onarımı Öncesi. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).

5- Dış Mekân

Kuzey cephede, batı kenarına yakın yerde giriş kapısı yer almaktadır. Bu kapıyla, caminin kapalı soncemaat bölümüne girilmektedir. Giriş kapısının üzerinde sola kaymış halde kare pencere açıklığı bulunmaktadır. Kapının sağ tarafında doğu tarafa yakın küçük, dikdörtgen bir pencere daha görülmüştür. Kuzeydoğu pahlı köşede ise altta ve üstte birer dikdörtgen pencere vardır. Kuzey cephenin ön kısmı küçük bir avlu şeklinde düzenlenerek üzeri demir aksam ve plastik ondüline ile kapatılmıştır.

Doğu cephesinde, cepheyi ortalar halde dört adet dikdörtgen pencere açıklığı bulunmaktadır. Cephenin batı köşesinde ise minare yer almaktadır. Güney cephede, alt sırada iki adet büyük dikdörtgen pencere açıklığı, üst kısımda ise daha küçük boyutlu üç dikdörtgen pencere açıklığı mevcuttur.

Batı cephede, güney cephede olduğu gibi yine alt sırada üç adet büyük dikdörtgen pencere açıklığı yer almaktadır. Bunların üstünde ise daha küçük boyutlu yine üç dikdörtgen pencere açıklığı mevcuttur. Ancak bu cephede alt sıradaki pencereleri içine alacak şekilde camekânlı bölme ile abdest alma yeri oluşturulmuştur. Camekânlı bölmenin iç kısmında abdest muslukları bulunmaktadır.

Minare, doğu cephenin batı köşesine bitişik halde yer alır. H.1236 / M. 1820 tarihli bir kitabesi bulunan minarenin de onarımlar esnasında değişime uğradığı anlaşılmaktadır. 1970 onarımı öncesi sıvalı halde olan minare, bugün tuğla süslemelidir.¹² Dikdörtgen prizmal kaidenin kuzeyinde minare girişi yer alır. Minare; düzgün kesme taştan yapılmış kaide kısmı, sarı kesme taştan, yayvan bombeli armut altlığı şeklinde oluşturulan pabuç kısmı, üzeri tuğla malzemeyle süslemeli gövde kısmı, üzeri sıvalı şerefe kısmı ile bunun üzerinde yer alan petek, külâh ve alemden oluşmaktadır.

¹² Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hamamönü Camii Dosyası Abide ve Eski Eser Fişi No: 03.14.01 / 003

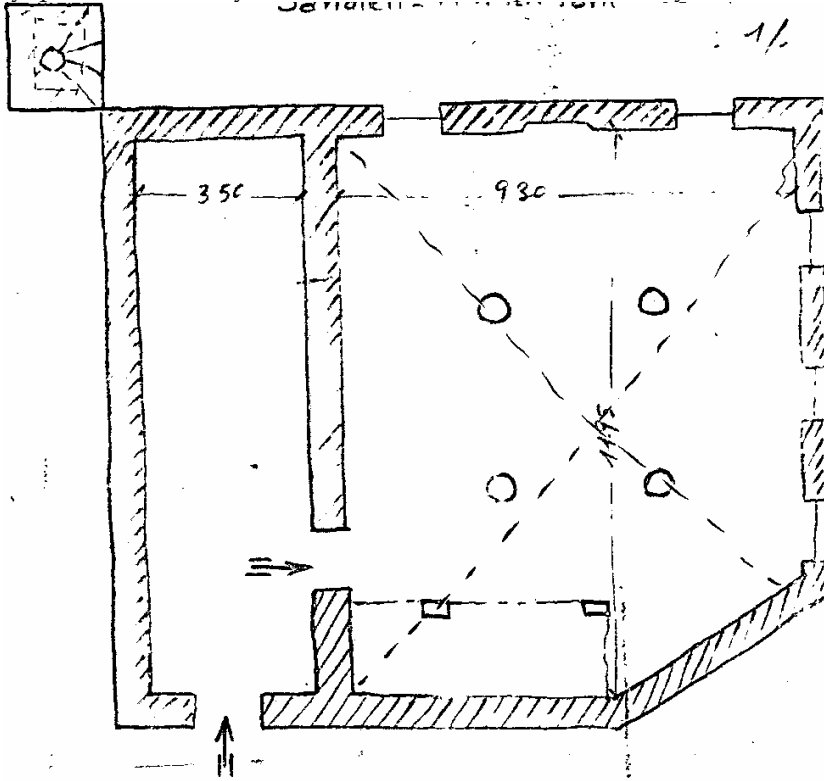

Fotoğraf No: 11 Minare: 1970 Onarımı Öncesi ve Bugünkü Hali

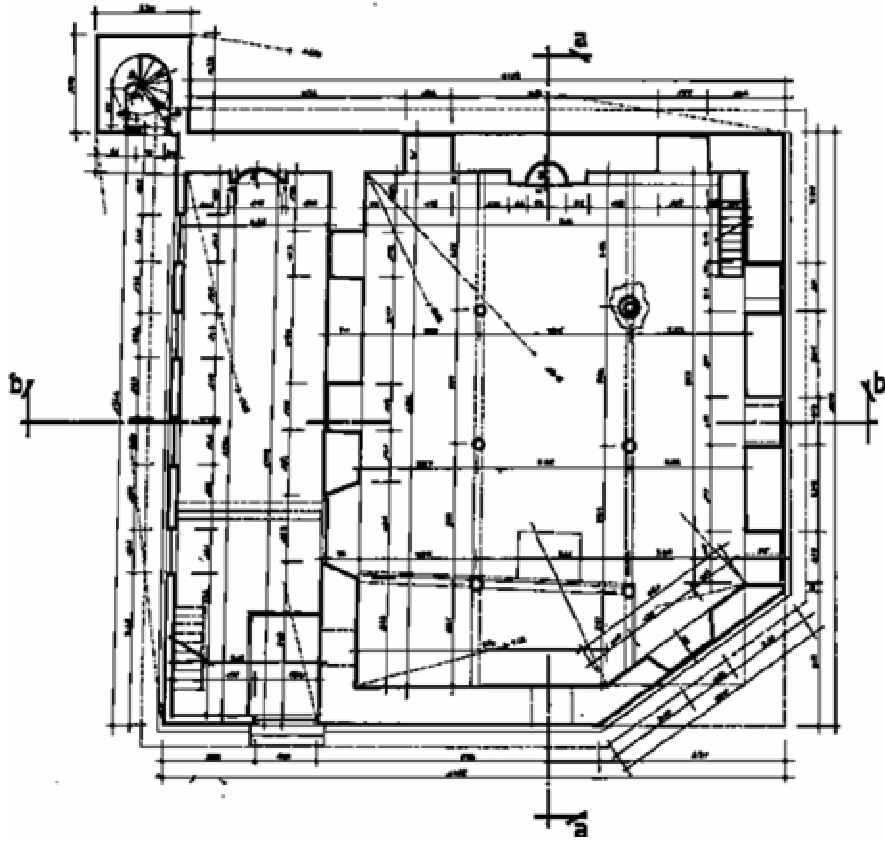
Caminin üst örtüsü, 1970 onarımı öncesi düz toprak damlı iken, ahşap tavan muhafaza edilmek suretiyle sonradan çift meyilli kiremitli bir çatıyla örtülmüştür.¹³

6- Harim Bölümü

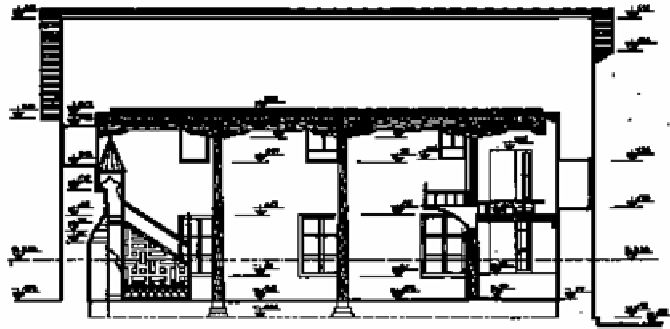
Kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı yapıya doğu cephesine bitişik kapalı soncemaat yerinden bir kapıyla girilmektedir. Derinlemesine yöneliş gösteren, ahşap sütunlu, ahşap tavanlı camilerin basit bir örneği olan yapı, mihraba dikey uzanan üçerli iki ahşap sütun dizisiyle üç sahna ayrılmıştır. (Çizim 1-2-3)

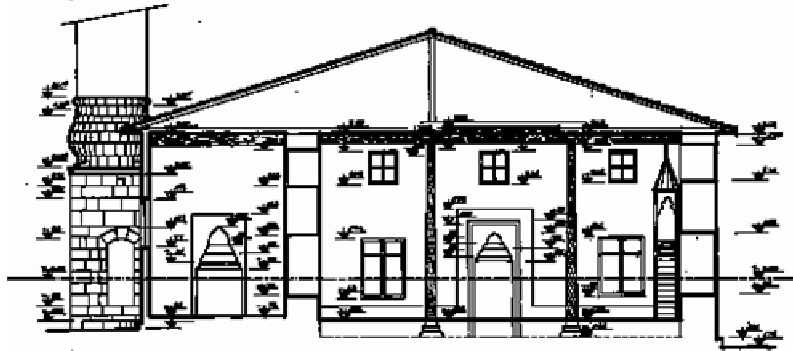
¹³ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Hamamönü Camii Dosyası Abide ve Eski Eser Fişi No: 03.14.01 / 003

Çizim: 1- 2. Hamamönü Camii Planı. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

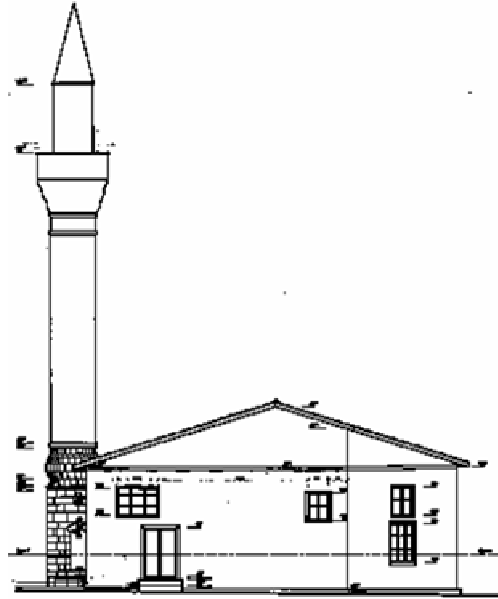

a-a Kesiti

b-b Kesiti BELGE NO: 031401003-00004

Çizim: 3 Hamamönü Camii, a-a ve b-b Kesiti. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Çizim: 4 Hamamönü Camii, Kuzey Cephe Çizimi. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Ahşap direkler üzerine konmuş, uçları kavisli küçük yastıklı ağaç kirişler üst örtüyü taşımaktadır. Üst örtüyü oluşturan kalın ahşap kirişler üstten ahşap tavanla kaplanmıştır.

Fotoğraf No: 12 Üst Örtü. Onarım Sonrası

Fotoğraf No: 13 Üst Örtü 1970 Onarımı Öncesi.

Ahşap sütunların kaidelerinde devşirme malzeme kullanımı dikkati çeker. Bu kaideler, hem yüksekliği arttırması, hem de ahşabın, alt kısımda rutubet vb. durumlardan korunması bakımından önemlidir. Her biri farklı görünümdeki devşirme kaidelerle ahşap sütunların üzerleri yakın zamanda yağlı boya ile boyanmıştır.

Fotoğraf No: 14 a-b-c. Devşirme Kaideler. Kaidelerin her biri farklı bir görünüm ve bezemeye sahiptir.

Pencere sistemi, kuzey duvarında altta pahlı köşede bir, üstte en sağda ve en solda olmak üzere iki, pahlı köşede üstte bir; doğu duvarında altta iki, üstte üç; güney duvarında altta iki, üstte üç; batı duvarında ise altta üç, üstte üç pencere şeklinde düzenlenmiştir.

1970 onarımında tamamen yenilenmiş, harimin üst katındaki ahşap kadınlar mahfiline, kapalı soncemaat mahallinin kuzeydeki girişinin yanında yer alan ahşap merdivenle çıkılarak soncemaat bölümünü geçtikten sonra bir açıklıkla girilebilmektedir. Ahşap korkuluklu mahfilin orta kısmı, harime doğru ve yanlara göre balkon şeklinde, yine ahşap kare bir çıkıntı teşkil etmektedir.

Fotoğraf No: 15 Kadınlar Mahfili.

Fotoğraf No: 16 Kadınlar Mahfili. 1970 Onarımı Öncesi. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Kadınlar mahfilinin alt kısmında, ahşap bir yükseltiyle harimden ayrılan müezzin mahfilinin batı kısmına kapalı küçük bir imam odası bulunmaktadır.

Harimin güney duvarındaki mihrap çini karolarla kaplanmış olup, üzerinde Kurân'dan âyetler (Âyete'l-Kürsi) şerit halinde dolaşmaktadır. Mihrap yapının orijinal halinden kalma olmayıp onarımlar sonrası eklenilmiştir.

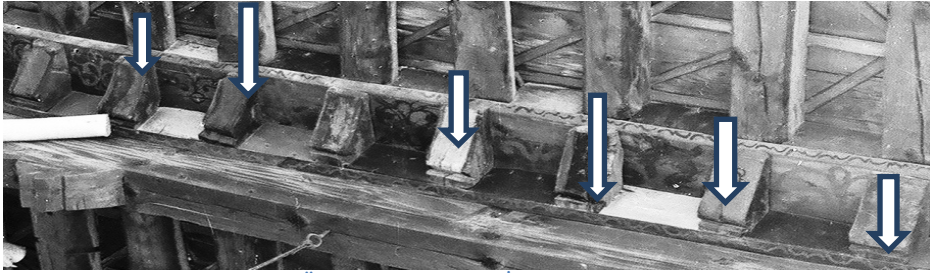
7- Malzeme ve Teknik

Yapının beden duvarlarının, 1970 onarımı öncesinde kerpiç ve yarı ahşap malzemeden inşa olduğu Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki yapıya ait dosyadan anlaşılmaktadır. Onarımda kuzey ve batı cepheler kalın taş örgülerle kaplanmıştır. Doğu ve güney cepheler sıvalıdır.

Yapının tek orijinal kısmı olan üst örtü ve bunu taşıyan sütunlar ahşap malzemeden. Kalın ahşap kirişlerin üstünü kaplayan ahşap tavadan oluşan üst örtüyü, altı ahşap sütun desteklemektedir. Sütunların üzeri yağlı boya ile boyanmış olduğundan ağaç cinsi anlaşılamamaktadır. Ahşap sütunların kaidelerinde devşirme malzeme kullanımı göze çarpar. Ancak yine bunların da üzerleri yağlı boya ile kaplandığından mermer veya taş malzeme mi oldukları anlaşılamamaktadır. Kaidelerin her biri farklı bir görünüm ve bezemeye sahiptir.

8- Süsleme:

Gayet sade görünümlü yapıda yer alan tek süsleme, üst örtü sisteminde bulunan ahşap kirişler üzerindeki boyalı nakışlardır. Ancak sadece doğu duvarı üzerindeki ağaç kirişin ve üzerindeki nakışın, belki yapının ilk halinden kaldığı düşünülebilir. Desen, renk ve üslup açısından diğer nakışlardan ayrı duran bu nakışlar, 1970 onarımı öncesi fotoğraflarda da -zor da olsa- seçilebilmektedir.

Fotoğraf No: 17 1970 Onarımı Öncesi Boyalı Nakış İzleri. (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Fotoğraf No: 18 Doğu Duvarı üzerindeki Ağaç Kirişi ve Üzerindeki Nakışlar

III- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sandıklı Hamamönü Camii, harim kısmı kuzey-güney yönünde dikdörtgen planlı, mihraba dikey sıralanmış ve devşirme malzeme kaideli ahşap sütunların sağladığı üç sahnalı, ahşap tavanlı, doğu cephesine bitişik kapalı soncemaat yeri ve minaresi bulunan bir yapıdır. İnşaa kitabesi bulunmayan caminin yapım tarihi ise esas konuyu teşkil etmektedir. Bugünkü halini 1970 onarımında alan caminin tarihlendirilmesinde ipucu olabilecek verilerden ilki, minare kitabesindeki 1236 (1820/21) tarihidir. Her ne kadar, onarım sonrası tamamen yenileme mi, yoksa mescid iken camiye çevrilme nedeniyle ilave edilmiş bir minare mi olduğu kesin olarak bilinemesi de; bu minare üzerindeki tarih, cami yapımının en azından bu tarihten önce olması gerektiğini düşündürmektedir. Buna mukabil, yapının kimi kaynaklarda söylenildiği şekilde Germiyanogulları gibi çok daha erken tarihlere indirilmesi¹⁴ düşünülemez. Bu noktada, acaba yapının

¹⁴ Mustafa Özer, Hüseyin Hüsrevoğlu, Ali Özkeski (2010), *Belgelerde Sandıklı ve Yunus Emre*, İstanbul: Marki Matbaası ve <http://www.sandikli.biz/yazarlarimiz/huseyin-husrevoglu/hamamonu-camii-serifi.html> 11.05.2009 ve 28.07.2016

altında daha önceden Germiyanoğulları döneminde yapılmış bir cami veya mescid olabilir mi şüphesi akla gelmekte ise de, araştırmalar esnasında bunu destekleyebilecek hiçbir veri –en azından şu an için bulunamamıştır. Aksine; caminin hemen arkasında evvelce bulunduğu ve yapıya adını veren miladi 1325 tarihli Küçük Hamam, Germiyanoğulları eseri olarak yazılı kaynaklarda belirtilmekte (Uysal, 2006: 117-118) ancak, hemen bitişiğindeki caminin erken tarihteki bir varlığından bahsedilmemektedir. Ayrıca arşiv belgelerinde erken tarihli cami sayısı üç olarak ve isimleri de Ulu Cami (Germiyanoğulları), Şeyh Müslühüddin Camii ve Küçük / Küçük / Keçe / Keçi Camii olarak yer almaktadır. (Küpeli, 2010: 517-518). (Bu camiler onarımlarla günümüze ulaşabilmiş durumdadır.)

Öte yandan, yapının ilk halinden kaldığı düşünülebilecek doğu tarafta bulunan giriş üzerindeki boyalı nakış izleri gözlemlendiğinde, erken dönemlerdeki örneklerinden (Kastamonu Kasabaköy Candaroğlu Mehmet Bey Camiinde veya Beyşehir Eşrefoğlu Camii gibi) desen, kompozisyon, renk bakımlarından basit, yalın ve daha özensiz oluşlarıyla ayrılmaktadır.

Yapı iç mekânda, 13. - 15. yy. cami geleneğini yansıtan, kaideleri devşirme malzemeli ahşap sütunların taşıdığı ve üzeri boyalı nakışlı ahşap tavanlı camiler tarzındadır. Söz konusu dönemlere ait bu tarzdaki örneklerin sanki bir devamı ve grubun basit bir örneği gibi duran Hamamönü Camii, 19. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olmalıdır.

Ahşap direkli ve ahşap örtülü cami örnekleri erken bir dönemin (13-15. yy.) cami geleneğini yansıtmakla birlikte, bu özellikleri taşıyan cami örneklerine geç dönemlerde de rastlanılmaktadır. Nitekim aynı tarzın yaygın ve yoğun olduğu Konya'da Sarayönü'ndeki 1281 (1864/65) tarihli Küçük Ali Oğlu Camii, aynı tarzda ve aynı planda inşaa olunmuştur. (Duran, 1988: 50) Yapıda harimin üzeri - mihraba dikey yerleştirilmiş, harimi üç sahna ayıran iki sıra halinde ahşap sütunların taşıdığı- ahşap girişlemeli, ahşap üst örtü ile örtülmüştür.¹⁵

Orijinalinden taranan veya yayımlanmış geç dönem Osmanlı arşiv belgelerinde de caminin adına rastlanılamamış olması ilginçtir. Fakat bu belgelerde mescid isimlerinin anılmadığı, sadece sayı olarak verildiği hatırlandığında; yapının belki de uzun süre mescid olarak hizmet verdiği, geç tarihlerde ihtiyaca binaen camiye çevrildiği ihtimali akla gelmektedir. Fakat bunu kesinleştirebilecek herhangi bir verinin şu an için bulunmadığı da unutulmamalıdır.

Mimari özellikler, tarihi bilgiler ve eldeki veriler ışığında, Konya'da Sarayönü'ndeki 1281 (1864/65) tarihli Küçük Ali Oğlu Camii gibi benzer örnekler tetkik edilerek analogi yoluyla da destek bulunmasıyla Hamamönü Camii'nin, 19. yy.'ın başlarında inşaa edildiği söylenebilir.¹⁶ Hatta belki de bir mescid olarak inşaa edildiği; sonradan ihtiyaca binaen camiye çevrilmiş olabileceği düşünülebilir.

Sonuç olarak, tüm bunlar değerlendirildiğinde Hamamönü Camii, erken dönemlerden itibaren uygulanmaya başlanılan belirli bir tarz ve plan geleneği ile beğenisinin devamı niteliğinde ve bu tarz ve planın geç dönemde uygulanmış basit bir örneği olarak görülebilir.

KAYNAKÇA

- ANONİM (1967). *Afyon İl Yıllığı*, İzmir: Afyon Valiliği Yayınları.
- ANONİM (1983). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, c. I, Ankara: VGM Yayınları.
- AKKOYUN, Turan (1997). "Sandıklı Tarihine Bakış", *Toplumsal Tarih*, C. 8, S. 47, s. 41-51.
- ÇÖL, Mustafa (2010). *Sandıklı İlçesinde Eğitim-Coğrafya İlişkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DURAN, Remzi (1988). "Konya-Sarayönü'nde Üç Ahşap Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. XX, s. 47-62.
- GÖNÇER, Süleyman (1971). *Afyon İli Tarihi*, C. I, İzmir: Karınca Matbaası.
- HAKSES, A. Rıza (05.01.1987). "Sandıklı'ya Bir Ziyaret", *Sandıklı'nın Sesi Gazetesi*.
- HIZAL, İsmail, AYGEN, M. S. (1987). *Osmanlı Salnamelerinde Afyonkarahisar*, Afyon: Türkeli Yayınları:19.
- KARAKUŞ, Ali Osman (2009). *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Tarihte; Sandıklı*, Malatya: Sandıklı İlçesi Merkez ve Köylerini Güzelleştirme Derneği Yayınları-1.
- KOPARAL, Kadir (2011). *Vilayet Salnamelerinde Afyonkarahisar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOZ, M. Sabri (Editör) (2005). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi, Evlîya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli IX. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul: YKY 23.
- KÜPELİ, Özer (2010). "XVI. Yüzyılda Sandıklı Kasabası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXV, S. 2, s. 503-526.
- ÖZER, Mustafa, HÜSREVOĞLU, H., ÖZESKİ, A. (2010). *Belgelerde Sandıklı ve Yunus Emre*, İstanbul: Marki Matbaası.
- UYSAL, A. Osman (2006). *Germiyanoğulları Beyliğinin Mimari Eserleri*, Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİV DAİRESİ, *Hamamönü Camii Dosyası Abide ve Eski Eser Fişi No: : 03.14.01 / 003*.
- VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİV DAİRESİ, *Hurufat Defterleri No: 544, 545, 548, 549, 550, 1087, 1089, 1091, 1126, 1130, 1139, 1140, 1142, 1158*.

¹⁵ Yapıyla ilgili ayrıntılı bilgi için: Remzi Duran (1988). "Konya-Sarayönü'nde Üç Ahşap Camii", *Vakıflar Dergisi*, S. XX, s. 47-62

¹⁶ Yine Sandıklı'da bulunan, aynı plan ve tarzda yapıldığı görülen **Çavuşçeşme Camii**, kitabeye sahip olmaması, yapım tarihinin kesin bilinmemesi nedeniyle analogide kullanılamamıştır. Ancak, aynı dönemin benzer örnekleri oldukları açıktır.

YILDIRIM, M. Zahit (2003). *Karahisâr-ı Sâhib Sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YILDIRIM, M. Zahit (2003). "Avarız Defterleri ve 2567 Numaralı Avarız Defterine Göre XVII-XVIII. Yüzyılda Karahisar-ı Sahip Sancağı'nın Sandıklı, Çola-Abad ve Karamık Kazaları", *VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Afyon Belediyesi Yayınları No: 10, s. 581-608.